

ЧАРНОБЫЛЬСКІ ФАЛЬКЛОР: СУТНАСЦЬ ПАНЯЦЦЯ І ПРАБЛЕМЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

За дзесяцігоддзі пасля аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі былі праведеныя даследаванні па праблемах медыка-біялагічных наступстваў радыяцыйнага забруджання, але і да цяперашняга моманту ажыццяўляюцца шматлікія праекты рэабілітацыі як людзей, так і тэрыторый. Чарнобыльскай тэрыторыі прысвечаны не адзін мастацкі твор, выйшла безліч зборнікаў, асобных публікацый. У XXI стагоддзі гэта тэма актыўна эксплуатаецца масавай культурай: з'яўляюцца коміксы, камп'ютарныя гульні, тэлевізійныя фільмы і серыялы. Разам з тым амаль адразу пасля катастрофы пачалі распаўсюджвацца разнастайныя чуткі, прароцтвы, гісторыі пра сустрэчы з незвычайнымі істотамі-мутантамі, анекдоты і выслоўі. У фалькларыстыцы ж з'явіўся яшчэ адзін аб'ект для вывучэння – чарнобыльскі фальклор у новым тэматычным нападзенні.

Да 26 красавіка 1986 года пад чарнобыльскім фальклорам разумелася лакальная творчасць украінскага народа, але пасля аварыі на ЧАЭС межы Чарнобыля і чарнобыльскага ў свядомасці людзей значна пашырыліся. З часам сутнасць дадзенага паняцця ў фалькларыстыцы кардынальна мяняецца: з лакальна-рэгіянальнай з'явы яно паступова пераходзіць у з'яву тэматычную. Калі раней чарнобыльскі фальклор існаваў і разглядаўся ў кантэксце традыцыйнай культуры, то яго семантычнае новаўтварэнне – з'ява сучаснага фальклору. «Сёння, – лічыць украінска-ізраільская даследчыца Л. Фіялкова, – тэрмін чарнобыльскі фальклор пазначае тыя разнажанравыя тэксты, якія з'явіліся і пашырыліся пасля катастрофы і з'яўляюцца сінанімічнымі да ядзернага ці атамнага фальклору», а распаўсюджваюць яго «людзі рознага этнічнага паходжання рознымі мовамі і ў розных сітуацыях у розных краінах» [2].

У сваёй новай тэматычнай мадыфікацыі чарнобыльскі фальклор ужо не лакальная з'ява. Гэтаму спрыялі як эвакуацыя насельніцтва з забруджаных тэрыторый, так і шырокі міжнародны рэзананс, які атрымала навіна аб аварыі на АЭС. Л. Фіялкова пераканана, што чарнобыльскі фальклор – гэта ўжо выключна творы розных жанраў пра катастрофу. Але, на наш погляд, паняцце «чарнобыльскі фальклор», акрамя асобнай групы твораў пэўнай тэматыкі, уключае (усё яшчэ) і такое паняцце як «фальклор Чарнобыля». Пры гэтым, падкрэслім, межы Чарнобыля на сённяшні дзень значна пашырыліся: Чарнобыльскі раён перарос у Чарнобыльскую зону (афіцыйныя зоны адчужэння і адсялення на тэрыторыі трох краін), куды ўжо ўключаюцца населеныя пункты Хойніцкага, Брагінскага,

Нараўлянскага раёнаў Гомельскай вобласці, Клімавіцкага, Касцюковіцкага, Краснапольскага, Слаўгародскага і Чэрыкаўскага раёнаў Магілёўскай вобласці (Беларусь), тэрыторыі Бранскай вобласці (Расія), поўнач Іванкіўскага і Палескага раёнаў Кіеўскай вобласці, а таксама частка Жытомірскай вобласці (Украіна). На дадзенай тэрыторыі, па сутнасці, ужо зусім ці амаль няма ні людзей, ні, адпаведна, традыцый. Але ж, акрамя зоны, ёсць яшчэ забруджаныя тэрыторыі, дзе на сённяшні дзень жывуць людзі, ёсць перасяленцы, якія пераехалі ў іншыя рэгіёны і нават краіны. Усе яны з'яўляюцца носбітамі не толькі пэўнай культурнай традыцыі, але і транслятарамі ўнікальнага жыццёвага вопыту. Чарнобыльскі фальклор па аналогіі з чарнобыльскімі гаворкамі [1] перастаў існаваць як арэальная цэласнасць, але стаў суадносіцца з фальклорам перасяленцаў з Чарнобыльскай зоны.

Менавіта ў гэтым, рэгіянальным, значэнні чарнобыльскі фальклор даследуецца беларускімі фалькларыстамі і сёння. Хоць і з нагоды чарговых угодак, але выдаюцца адзінкавыя зборнікі і манаграфіі. У гэтым кантэксце варта ўзгадаць манаграфію В. Ліцьвінкі «Фальклор і этнакультура Чарнобыля» (2006), зборнікі «Справаздачнае: фальклорны зборнік ліквідаваных у выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС населеных пунктаў» (2005), «Голоса ушедших деревень» (2008), «Фальклор Магілёўшчыны: матэрыялы з раёнаў, пацярпелых ад аварыі на ЧАЭС» (2011), «Песні пакінутых вёсак» (2016). Праўда, у большасці такіх выданняў прадстаўлены архіўныя матэрыялы, сабраныя яшчэ да аварыі.

Што ж тычыцца чарнобыльскага фальклору як тэматычнай з'явы (сюды мы адносім успаміны сведкаў, чуткі, прароцтвы, бываліцы, анекдоты, прыпеўкі, выслоўі і іншыя жанры «радыцыйнай» тэматыкі), то тут назіраецца яшчэ горшая сітуацыя. Дадзеная фальклорная група прадстаўлена і даследавана слаба. З аднаго боку, апошнім часам выйшла шмат дакументальных, публіцыстычных і мастацка-дакументальных кніг з успамінамі сведкаў і непасрэдных удзельнікаў тых падзей (варта згадаць хаця б «Чарнобыльскую малітву» С. Алексіевіч), безліч інтэрв'ю з ліквідатарамі і перасяленцамі ў сродках масавай інфармацыі і інтэрнэт-прасторы. Дадзеныя матэрыялы з прычыны адсутнасці іншага маглі б стаць крыніцамі для даследаванняў ці хаця б паспрыяць у нейкім сэнсе з'яўленню адпаведных тэматычных выданняў. Аднак асобных фалькларыстычных зборнікаў ці навуковых даследаванняў пакуль няма. Можна знайсці толькі адзінкавыя публікацыі, раскіданыя па разнастайных кнігах і часопісах. Сярод беларускіх – гэта кніга В. А. Гацко «Память Чернобыля» і артыкул Н. Жарскай «Чарнобыльская аварыя ў памяці жыхароў в. Вохар (Чэрыкаўскі раён, Магілёўская вобласць)», апублікаваны ў XVI томе «Гістарычнага альманаха». Не лепшая сітуацыя назіраецца і ў суседніх краінах.

Пра сітуацыю са зборам і даследаваннем чарнобыльскага фальклору ў Расіі інфармацыі вельмі мала. Вядома, што да дваццатых угодак аварыі асобным раздзелам у часопісе «Живая старина» (2006, № 3) былі надрукаваны тэксты традыцыйнага фальклору з Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці і дыялектныя тэксты аб аварыі і эвакуацыі жыхароў Чарнобыльскага раёна Кіеўскай вобласці, падрыхтаваныя адпаведна беларускім і ўкраінскім збіральнікамі. У кантэксце навуковай рэцэпцыі можна назваць артыкул украінскай даследчыцы Г. Бандарэнка «Современные мифы о Чернобыле» ў зборніку артыкулаў «История – миф – фольклор в еврейской и славянской культурной традиции» (М., 2009) і зборнік «Социокультурные последствия Чернобыльской аварии» (М., 2012),

дзе асобная ўвага надаецца стану традыцыйнай культуры, а таксама сацыяльна-культурнай і псіхалагічнай адаптацыі жыхароў Гомельскай, Бранскай і Чарнігаўскай абласцей (даследаванне праводзілася сумесна з беларускімі і ўкраінскімі навукоўцамі). Гэта фактычна ўсё, што ў нас атрымалася знайсці.

Трохі лепшая сітуацыя назіраецца ва ўкраінскай фалькларыстыцы і філалогіі ў цэлым. Тут варта ўзгадаць публікацыі Л. Фіялковай і Д. Анцібор, прысвечаныя пераважна гумарыстычнаму фальклору. У дыялекталагічных зборніках часта можна сустрэць і тэксты пра жыццё да і пасля аварыі, запісаныя ад перасяленцаў; у мастацка-публіцыстычным альманаху «Сгупець» Б. Жолдакам была надрукавана падборка чарнобыльскіх анекдотаў (№ 8, 2001). У сваім артыкуле «Радиоактивный юмор» Л. Фіялкова прыводзіць падрабязны спіс і аналіз крыніц чарнобыльскага фальклору, якімі ёй даводзілася карыстацца. Мы не будзем яго дубліраваць, адзначым толькі, што большасць з іх створана не прафесійнымі філолагамі, і тым больш не фалькларыстамі, таму многія тэксты падаюцца без пашпартызацыі (адсутнічаюць звесткі пра інфармантаў, час і месца запісу), у пераказе ці рэдагаваныя. Але нават у такім варыянце яны ўнікальныя і прадстаўляюць каштоўнасць у якасці крыніц для даследавання амаль не зафіксаванага навукоўцамі фальклору пра чарнобыльскую катастрофу.

Такім чынам, хацелася б яшчэ раз адзначыць, што на сённяшні дзень паняцце «чарнобыльскі фальклор» уключае ў сябе фальклор розных сацыяльных груп і розных краін, пацярпелых ад аварыі на ЧАЭС. Акрамя таго, сюды адносяць як традыцыйны фальклор, так і канкрэтныя творы адпаведнай радыяцыйнай тэматыкі. Калі традыцыйны фальклор забруджаных тэрыторый адносна актыўна даследуецца і выдаецца, то фальклор пра аварыю на цяперашні момант не толькі слаба даследаваны, але і амаль незафіксаваны.

ЛІТАРАТУРА

1. Говірки Чернобыльской зоны : тексты / упоряд.: П. Ю. Гріценко [та інш.]. – Київ : Довіра, 1996. – 358 с.
2. Фіалкова, Л. Радиоактивный юмор [Электронный ресурс] / Л. Фіалкова. – Рэжым доступу : <http://madan.org.il/node/674>. – Дата доступу : 19.09.2016.
3. Фіалкова, Л. Чернобыльская катастрофа і фольклор / Л. Фіалкова // Вісн. АН Украіны. – 1993. – № 1. – С. 70–74.